

VARIA

GEDEON Magdolna: *Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és kohászat terén a 18. században.*

Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020.

ISBN 978-615-5626-56-2

Az ércbányászatból és kohászatból származó jövedelmek mindig is kiemelt jelentőséggel bírtak a kincstár számára. A bányaműveléshez azonban különleges szakértelemre, költséges felszerelésre volt szükség, amivel az uralkodók maguk nem rendelkeztek, ezért bányászati jogosultságukat vállalkozóknak engedték át, amiért a kibányászatott fémek meghatározott hányadát kapták. Ezzel az „üzlettel” mindkét fél jól járt, hiszen a király – amellett, hogy megspórolta a költséges beruházásokat – jelentős bevételhez jutott a bányavállalkozókkal együtt. A 16. században azonban a bányák hozama csökkenni kezdett, a vállalkozók és az uralkodók közötti együttműködés felbomlott, hiszen mindkét fél a lehető legnagyobb haszon megszerzésére törekedett. Ezért a Habsburg-udvar abszolutisztikus törekvései ezen a téren hamarabb jelentkeztek, mint a közigazgatás más területein, majd Mária Terézia uralkodása alatt teljesedtek ki. Gedeon Magdolna monográfiája elsősorban azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a Habsburg uralkodók elérték, hogy a bányászatból származó bevételeket saját, egyéni döntésük alapján, a rendek beleszólása nélkül használhassák fel. Ehhez a joganyag megváltoztatására és a bányaaigazgatásban résztvevő, kizárólag az uralkodó érdekeit szem előtt tartó bürokrácia kiépítésére volt szükség.

A 236 oldalas könyv négy nagyobb fejezetre tagolódik. Az első fejezet a bányajogi alapfogalmakat tartalmazza, melynek során a szerző a szakirodalomban felmerülő félreértéseket is tisztázza. Ebben a körben alapvető jelentőséggel bírt a bányaregálé intézménye, hiszen az alapoza meg az uralkodónak mint legfőbb bányaur (*oberster Bergherr*) jogosultságait. Az uralkodó bányaregáléból eredő jogosultságainak alapja az volt, hogy a fenntartott bányatermékek tulajdonjoga elvált a földtulajdontól, vagyis nem képezte a földbirtok részét, hanem az a legfőbb bányaurat illette. Ebből az alapvető jogosultságból eredt az uralkodó többi jogosítványa is: a bányaszabadság (a téves felfogásoktól eltérően ez a jogintézmény nem a bányavállalkozókat, hanem a bányaurat illette), a bányászati tevékenység átengedése mások számára, és a nemesérc-monopólium intézménye. Ebben a fejezetben a szerző külön részben foglalja össze, milyen módon tudta Mária Terézia a folyamatos háborúinak finanszírozásához szükséges pénzt a bányaregáléből eredő jogosultságainak segítségével előteremteni.

A Habsburg uralkodók abszolutisztikus törekvéseiket egy új bányarendtartás, a *Maximilianische Bergordnung* bevezetésével kívánták megalapozni már 1560-ban, azt azonban a bányavárosok ellenállása miatt csak 1573-ban sikerült kihirdetni. Al-

só-Magyarországon. A bányarendtartás ugyanis azt az idegen elvet kívánta nálunk bevezetni, amely szerint az uralkodó a bányaregáléval kapcsolatos ügyekben önállóan, mindenki mást kizárva intézkedhet. A bányarendtartás alkalmazását az idők folyamán az egész ország területén bevezették, az 1723. évi CVIII. törvénycikkben pedig azt, mint a bányabíróságokon használatos *lex privatát*, törvényként ismerték el. A Miksa-féle bányarendtartás kihirdetésével a magyar bányajog fejlődése megakadt, azt a Habsburg uralkodók a továbbiakban – a saját felfogásuknak megfelelően – rendeletek útján alakították. A szerző azonban a szakirodalomban elterjedt téves felfogással szemben hangsúlyozza, hogy a rendtartás nem számolta fel a bányaszabadság elvét, hiszen aki betartotta a bányafelkérés szabályait, hatósági felügyelet mellett végezhetette a tevékenységet.

A következő fejezet azt a folyamatot tárja fel, melynek során a 18. században a Habsburg-udvar a magyarországi bányaigazgatást központosította. A témával foglalkozó eddigi szakirodalomhoz képest újdonságnak számít, hogy a szerző az eredeti rendeletek feldolgozásával, részletesen mutatja be annak a pókhálóhoz hasonlítható bürokráciának a kiépítését, melynek közepén az uralkodó állt, akinek minden rendelkezése az igazgatás legalsóbb szintjén is érezte hatását. A fejezetből átfogó képet kapunk a központi igazgatás változásairól és az öt (alsó-magyarországi, felső-magyarországi, észak-keleti, temesi bányászati és erdélyi) bányakerület kialakításáról. A témával kapcsolatos eddigi szakirodalom csak vázlatosan mutatta be a 18. században létrehozott hivatalokat, most azonban részletekbe menő elemzést olvashatunk az egyes bányakerületekben működő bányahatóságok tagoltságáról, személyzetéről és teendőiről. Az is újdonságnak számít, hogy a szerző a bányabíráskodás változásait is bányakerületenként mutatja be, melyből kiderül, hogy a bányabíróságok és a bányahatóságok összefonódására az ügyek eldöntéséhez kellő szakértelem és a nagy mennyiségű speciális joganyag ismerete miatt volt szükség. A fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy az eredetileg az alsó-magyarországi bányavárosok vezetésére rendelt, az uralkodó érdekeit képviselő főkamagróf illetékességét fokozatosan az egész országra kiterjesztették. A szakértelemmel rendelkező főkamagróf a központi vezetés többszöri átalakítása mellett folyamatosan ellátta a montángazdaság vezetését.

A harmadik fejezet a „bányaszemélyekről” szól. Wenzel Gusztáv így nevezte a bányászati hivatalnokokat, a bányaművek munkásait és a jogi személyeknek minősülő bányatársulatokat. Itt részletesen olvashatunk a bányatársulatok kialakulásáról, szervezetéről és irányításáról. A szerző a magántársaságok állami irányításának, az ún. *Direktionsprinzip*-nek a kérdését is az eredeti források feldolgozásával fejti ki. A konklúziója az, hogy a kincstár már a 16. században is csak olyan mértékig avatkozott a bányatársulatok irányításába, hogy befektetéseinek megtérülése ne kerüljön veszélybe. A 18. században pedig – elsősorban a bányászati és az erdélyi bányakerületben – az ún. *systemák* keretében került sor a kincstár és a bányatársulatok együttműködésére, melyekben a részvétel önkéntes volt.

A bányarészeket megtestesítő *kuxok*ra vonatkozó rendeletek elsősorban azok adásvételét és öröklését szabályozták. Az egyik rendeletből kiderül, hogy a 18. században a Habsburg uralkodók úgy tekintettek a bányászati vállalkozókra, mint saját hűbéreseikre, akik velük magánjogviszonyban állnak: ezért a kuxokra nem vonatkoztak az ország törvényei, még az ősiség szabályai sem. Ebben a részben a bányanyitási eljárás és az Andrásy bányaprivilégiumával kapcsolatos jogvita elemzése is szerepel.

A bányászati tisztviselőkre vonatkozó szabályokat tartalmazó rész is számos érdekességet és újdonságot tartalmaz. A központi bányai igazgatás által kiadott rendeletek részletesen szabályozták a hivatalnokok kinevezését, jogviszonyukat, összeférhetlenségüket, anyagi és büntetőjogi felelősségüket, képzésüket, javadalmazásukat. Az aprólékos szabályozással a Habsburgok célja az volt, hogy a hivatalnokok csak az ő érdekeiket szolgálják; a nemesi ranggal rendelkezőknek még nemesi előjogaikról is le kellett mondaniuk.

Míg a bányatársulatokkal és a hivatalnokokkal a szakirodalomban kevés tanulmány foglalkozik, a munkásokat megillető jogokat – mint a munka- és szociális jog történetének fontos részletét – már többen, részletesen feldolgozták. Ennek ellenére a szerzőnek sikerült olyan adatokat találnia, melyek alapján a korábbiakhoz képest új következtetéseket tudott levonni. A Diósgyőri Vasgyárral kapcsolatos források például számos rendelkezés részletesebb vizsgálatához is érdekes adalékkal szolgálnak.

A szociális juttatásokra vonatkozó szakirodalomban két ellentétes álláspont alakult ki. Az egyik a kincstár gondoskodására, a másik véglet pedig éppen a társládákkal kapcsolatos visszaélésekre helyezi a hangsúlyt. A szerző szerint az igazság e két szélső nézet között lehet, s rámutat arra, hogy az e körben tevékenykedő konkrét hivatalnok szakértelmének és jellemének döntő szerepe volt abban, hogy a munkások megkapják a megfelelő ellátást.

A fejezet a bányamunkára ítélt bűnözőkre vonatkozó szabályok ismertetésével zárul. Kiemelendő, hogy az ezzel kapcsolatos rendeletek a római jog bányamunka-büntetésre vonatkozó szabályaival mutatnak hasonlóságot. Egyes nézetekkel szemben a források arra utalnak, hogy a bányamunkára ítélt nem tekinthető halálbüntetésnek. E büntetés kiszabása sokszor az elítélt javítását célozta, s közben természetesen a munkaerő pótlását is szolgálta.

Az utolsó fejezet a bányajog kodifikációjára irányuló törekvéseket ismerteti, ami már az 1790/91. évi országgyűlésen elkezdődött. A rendek ugyanis az uralkodó jogait ezen a területen is törvényekkel kívánták korlátozni. A szerző a bányatörvény megalkotására tett erőfeszítések köréből az 1844-es tervezetet emeli ki, amely elfogadása esetén biztosította volna, hogy a bányakincsek ne egyedül az uralkodót, hanem az egész országot gazdagítsák. Az uralkodó éppen emiatt a törvényt nem szentesítette. A bányatörvény megalkotását a szénre vonatkozó viták is hátráltatták, mivel a jogalkotók nem tudták eldönteni, hogy ez az egyre jelentősebbé váló bányakincs a föld tartozékának vagy az uralkodó számára fenntartott, a bányaregálé alá eső bányaterméknek minősüljön-e. 1854-ben az osztrák Általános Bányatörvény bevezetésére került sor, az első magyar bányatörvényt pedig csak 1960-ban sikerült megalkotni.

A monográfia a bányászattal és kohászattal kapcsolatos joganyag változásainak bemutatása által jól érzékelteti az abszolutisztikus kormányzás céljait, elveit és működési mechanizmusát. Így egy szűkebb szakterület vizsgálatán keresztül megismerhetjük a Habsburg-udvar központosítási módszereit, melyek a korlátlan, a magyarországi rendektől független hatalom kiépítését szolgálták.

